

Kodaj Dániel

FORRADALMI AUFHEBUNG

BERTELL OLLMAN ÉS TONY SMITH (SZERK.):
DIALECTICS FOR THE NEW CENTURY.
Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008

A szóban forgó kötet – mely a *Science and Society* folyóirat tematikus számából (1998/3) nőtt ki – angolul publikáló marxista közgazdászok, antropológusok, kultúrfilozófusok rövid, velős cikkeit adja közre abból a célból, hogy felélessze a dialektikát az ezredvégi tetszhalálból, s újradefiniálja mint módszert a XXI. század marxista elemzői számára.

MÓDSZER

A tanulmányok nagyjából négy téma köré rendezhetők. Az első téma a metodológia – mi is a dialektika, és hogyan működik. Bertell Ollman a dialektikát olyan megismerésmódnak tekinti, mely a jelenben ható társadalmi erők teljességére rezonál, és felfedezi azok múltba, illetve jövőbe mutató „vektorait”. Christopher Arthur amellett érvel, hogy a dialektikus levezetések nem történeti folyamatokat írnak le, hanem egy adott totalitás mozzanatait, mozgatóelemeit különítik el. Cikkének hasznos része három hegeli, illetve marxi passzus bemutatása. Michel Löwy a dialektika XX. század eleji alakváltozásait veszi szemügyre Trockij, Lenin és Lukács munkáiban, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a dialektika hangsúlyozása mindhárom gondolkodónál a forradalmi szubjektum előtérbe állításával járt együtt.

A kötet fénypontjának Thomas Sekine japán Marx-kutató dolgozata tekinthető, mely nagyon világosan magyarázza el, mire gondolhatott Lenin abban a gyakran idézett, de ritkán kommentált kijelentésében, miszerint *A tőke* érthetetlen Hegel logikája nélkül. Sekine párhuzamot von a hegeli logika hármassága (lét–lényeg–fogalom) és a tőke marxi elemzése között (forgalom–termelés–elosztás), majd azt a meglepő ismeretelméleti állítást kockáztatja meg, hogy a hegeli logika abszolút szelleme valójában a gazdasági termelésbe bonyolódó emberi szubjektum, melynek működés módját épp azért tudjuk megérteni, mert azonos velünk. Sekine gondolatai bőséges további kifejtésre szorulnának, de már embrionális formában is roppant érdekes kérdéseket vetnek fel (pl. erősen sugallják azt a következtetést, hogy a kommunizmusnak a marxi elmélet társadalmi szintű tudatosításához lenne köze).

Richard Levins cikke a dialektika és a rendszerelmélet (kibernetika) kapcsolatával foglalkozik. A kibernetikának a totalitással és visszacsatolásokkal kapcsolatos fogalmait egyesek a dialektika „tudományosabb” megfogalmazásának vélik, Levins véleménye szerint azonban a kibernetika valójában izolált rendszerek elmélete, és társadalmi alkalmazásai esetén is figyelmen kívül hagy olyan kulcstényezőket – pl. az érdekeket –, melyek egy marxista elemzés számára középponti jelentőségűek. A módszertani blokkba sorolhatók még Bill Livant *standup comedy*-szerű, rövid elmélkedései, melyek egy-egy mindennapi élmény vagy *bon mot* alapján magyarázzák el, mi is az a dialektikus összefüggés. Livant írásai szórakoztatóak, de többnyire szofizmákra épülnek, ezért pedagógiai hasznuk csekély.

TERMÉSZET

A második nagyobb témakör – meglepő módon – a természet dialektikája. Mint ismeretes, a XIX. században egyedül Engels próbálta kodifikálni a marxista dialektikát, méghozzá *A természet dialektikája* című könyvében. Ezt a munkát még a marxista klasszikusokért szinte kritikátlanul rajongó Lukács sem tekintette túl sikerültnek, és a mai napig nehéz elkerülni azt a benyomást, hogy a hegeli logika rendkívül primitív karikatúrájáról van szó, némi szcientista hurráoptimizmussal fűszerezve. A dialektikus természettudomány a hivatalos szovjet „dialmat” keretein kívül nem is kapott komoly figyelmet a XX. század során; a kor jelentős marxista gondolkodói inkább a kultúrfilozófia területén mozogtak. A rendszerhez lojális Lukács is ellentmondásos pozíciót foglalt el a kérdéssel kapcsolatban: marxista pályája elején tagadta, hogy a természet dialektikája járható utat jelentene (vö. Lukács 1971: 215, 6. jegyz.), pályája végén pedig a visszatükrözés-elmélettel aládúcolt munkaontológia homályosságai mögé rejtette a témával kapcsolatos apóriákat.

A szóban forgó kötetben az ökológia, az emergencia és a téridő kapcsán kerül elő a természeti dialektika. John Bellamy Foster szerint az ökológiai marxizmus számára rokonszenves lenne egy olyan elmélet, mely az ember és természet közti dialektikus kölcsönhatásokra világítana rá. (Foster arra már nem tér ki, hogy egy ilyen elmélet miért nem jelent visszautat valamelyik schellingi vagy hegeli „idealista” megoldás felé.) Lucien Séve az emergencia divatos fogalmát¹ a mérték hegeli kategóriájával világítja meg; a párhuzam szisztematikusan keresztyülvitele szerinte lehetővé tenné, hogy az emergens folyamatok elméletét át lehessen írni a (hegeli) dialektika nyelvére. (Kérdés viszont, hogy Marxhoz hogyan vezet tovább az út.)

Végül a geográfus/antropológus David Harvey az abszolút, a megélt és a konceptuális téridő társadalmi szerepét vizsgálja, Lefebvre-re építve. Állítása szerint a plurális tér-idő fogalmak révén jobban megérthető pl. a használati érték, csereérték és érték marxi kategóriája. Dolgozatát olvasva ezzel kapcsolatban némi kételyt kell támasztanunk.

Mint látható, a második blokk cikkei erősen kísérleti jellegűek, de a témát ismerve ez egyáltalán nem meglepő. Inkább az tűnik merésznek, hogy néhányan egyáltalán elindultak ebben az irányban.

1 Az emergencia egyes fizikai, biológiai és kulturális rendszerek azon sajátosságára utal, hogy strukturált működés módjuk nehezen vagy egyáltalán nem érthető meg alkotóelemeik működése alapján. Jó példa a tőzsde, melynek makrofolyamatai nem magyarázhatóak azzal, hogy izolált egyének vételi és eladási igényeket nyújtanak be egy elszámolóháznak. A tőzsdéhez hasonló rendszerek mintegy öntörvényűen „kiemelkednek” (emerge) az alkotórészek halmazából, és átveszik felettük az irányítást. (A kérdés rövid filozófiai tárgyalását adja Chalmers 2002.)

KORRAJZ ÉS TELOSZ

A harmadik cikkcsoportot a látéletek jelentik. Mészáros István új könyvének egyik témáját felvázolva amellel érvel, hogy az alap és a felépítmény áthatásainak mélyebb megértésére lenne szükség a kapitalista totalitás bénító hatalmának elemzésekor. A társszerkesztő Tony Smith ezzel szemben a globalizáció neoliberais és szociáldemokrata elméleteit veszi górcső alá, és néhány „hegeli negáció” segítségével arra a következtetésre jut, hogy a globális világtrend megértéséhez továbbra is a marxi tőkefogalom szolgáltatja az egyetlen kulcsot.

A negyedik csoportba a „metaelméleti” írások tartoznak, melyek a dialektika szerepével, eredetével, lehetőségeivel foglalkoznak. Frederick Jameson, a kortárs marxista filozófia nagyágyúja enyhén rezignált tanulmányában azt fejtegeti, hogy a dialektika a történetileg és társadalmilag szituált emberi lét ellentmondásaira világít rá (különösen nagy erővel Brecht műveiben). Savas Michael-Matsas és Joel Kovel a forradalmi praxisban keresi a dialektika gyökerét és célját, Ira Gollobin pedig azzal a meglepő állítással rukkol elő, hogy a dialektika tulajdonképpen a bölcsességgel azonos (a „bölcsesség” pedig általában véve az elnyomottakat emancipáló tudás). A kötet mélypontját Gollobin munkája mellett Nancy Hartsocknak a feminista dialektikáról szóló, meglehetősen semmitmondó cikke jelenti.

KONKLÚZIÓ

A Dialectics for the New Century összességében vegyes képet mutat. Egyfelől nagyon hasznos és tanulságos olvasmány, mert fontos életműveket villant fel, kurrens témákat bont ki tömören és érdekesen, hivatkozásjegyzékeiben pedig bőségesen található ismeretlen, izgalmas munkákat. A könyv betölti deklarált célját, vagyis vitatható témává változtatja a dialektikát, melyet sok baloldali a letűnt ideológiák temetőjébe utalt.

Miért vegyes mégis az összkép? Nem a szerkesztők teljesítménye, inkább maga a téma miatt. Legalábbis gyanús, hogy egy olyan gyűjtemény, mely a kortárs marxista gondolkodók színe-javát vonultatja fel, képtelen bármiféle egységes elképzelést vagy módszert felmutatni a dialektikával kapcsolatban. Ollman a társadalmi makrofolyamatok elméletének tekinti a dialektikát, Séve lényegében a fizika felé közelíti, Foster és Harvey a természet és a tudat összefonódásával hozza összefüggésbe, Smith pedig elméletek koherenciáját teszteli vele. Megint mások a társadalmi praxis – közelebről meg nem határozott – fogalmát szeretnék összegyűrni a dialektikával, vagy általában az emberi interakció valamiféle „logikáját” keresik benne. Ha valóban az új évszázadnak szóló tanulságokat próbálunk kiolvasni a kötetből, akkor az üzenet az, hogy marxista dialektika voltaképpen nincs, és soha nem is volt.

Hosszan lehetne érvelni amellel, hogy Hegelnek nincs semmiféle „módszere”, melyet kiemelhetnénk a filozófiájából forradalmi igazságok felfedezése érdekében. A fent elemzett cikkek dialektikus mozzanatai olyasféle állításokban merülnek ki, mint hogy egyes dolgok összefonódnak (pl. tér és idő, ember és természet), vagy más dolgok összefonódnak és eltűnnek, ezért csak óvatos elemzéssel lehet különfejteni őket (pl. érték és csereérték).

Hegel írásaiban valóban akadnak passzusok, melyek ehhez hasonló állításokat tartalmaznak, de Hegel számára sosem az állítások formája, hanem a tartalma lényeges.² A levezetések Hegelnél magából a fogalomból erednek, ami módszerként aligha jelent többet, mint hogy gondolkodjunk alaposan. Ezt figyelembe véve a marxista dialektika – különösen a *Dialectics for a New Century* alapján – nem tűnik többnek pusztá zsargonnál.

Amennyiben a régi baloldali problémák új átvilágítását várjuk egy társadalomfilozófiai gondolkodásmódtól, mely a dialektika nevét viselheti, akkor Thomas Sekine (és mestere, Uno Kozo) kutatási programjára kell odafigyelnünk (Sekine 1975, 1986, 1997; Uno 1980). Hogy ez több kérdést old-e meg, mint ahányat felvet, azt azonban csak komoly kutatómunka derítheti ki.

2 Szigorú értelemben véve ez persze nem igaz, hiszen maga Hegel a spekulatív igazságot úgy definiálja, hogy benne az állítások formája éppolyan lényeges, mint a tartalmuk (l. Hegel 1979: 20–26). De talán érthető, mire utal a fenti megjegyzés: nincsenek értelmes dialektikus formulák, és Marx nem véletlenül került a hegeli zsargont *A tőke* kifejtésekor, minden korábbi inspiráció ellenére. Hegel fent hivatkozott passzusa sem a formulák létét, hanem a *tartalom* radikális primátusát állítja, azt ti., hogy az állítások formája is tartalommal bír. Az üres formalizmus ellen Hegel mindig élesen kikel (vö. Hegel 1979: 189sk). A formális logikai szimbólumok és Engels „dialektikus törvényei” ez utóbbi kategóriába tartoznak.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Chalmers, David (2002): Strong and Weak Emergence. Interneten: <http://consc.net/papers/emergence.pdf> (2008. 11. 11)
- Hegel, G. W. F. (1979 [1831]): *A logika tudománya 1.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lukács György (1971 [1923]): *Történelem és osztálytudat.* Budapest: Magvető.
- Sekine, Thomas T. (1975): Uno-Riron: A Japanese Contribution to Marxian Political Economy. *Journal of Economic Literature.* vol. 13. p. 847–877.
- Sekine, Thomas T. (1986): *The Dialectic of Capital: A Study of the Inner Logic of Capitalism.* Tokyo: Tomohiko Press.
- Sekine, Thomas T. (1997): *An Outline of the Dialectic of Capital.* St. New York: St. Martin's Press.
- Uno Kozo (1980): *Principles of Political Economy. Theory of a Purely Capitalist Society.* New Jersey: Atlantic Highlands.